

SOMOS RÓBERT

„SZIGET VAGYUNK”

Észlelés és fantázia. Válogatás Palágyi Menyhért írásaiból.
Szerkesztette: Bogdanov Edit – Székely László

Fontos válogatás jelent meg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézete és a Gondolat Kiadó gondozásában, az *ergo* sorozat (sorozatszerkesztő: Mester Béla) darabjaként Palágyi Menyhért írásaiból.

Palágyi (1859–1924) szerény anyagi háttérrel rendelkező zsidó családból származott, a Műegyetemen folytatta tanulmányait, majd matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett, utána irodalomkritikusként és folyóirat-szerkesztőként dolgozott, filozófiával viszonylag későn, jóval harmincas évein túl kezdett el intenzíven foglalkozni, karrierjében az egyetemi magántanárságig jutott el 1905-ben (Kolozsvári Egyetem). A meglehetősen szabálytalan pályáiv ellenére a maga korában ő volt a nemzetközileg legismertebb magyar filozófus. Ennek a furcsa helyzetnek alighanem az a magyarázata, hogy Palágyi – már csak folyóirat-szerkesztői indíttatása okán is, mely összefügg azzal a ténnyel, hogy az írással kereste meg kenyerét – intenzív írói tevékenységgel hívta fel magára a figyelmet. Épp a századfordulón dúló pszichologizmus-viták idején töltött éveket Németországban, ahol szokatlan határozottsággal és kritikai vehemenciával vetette bele magát a szellemi küzdelmekbe. A viták központi kérdése az volt, vajon a logika tudományának módszere empirikus, azaz a pszichológiára mint a tényleges gondolkodási folyamatokat leíró kutatásra tartozik, avagy nem empirikus. Palágyi ekkor és később is sokat és folyamatosan publikált német nyelven, 1920-tól haláláig Németországban élt, de már korábban is igen hosszú időt töltött szakaszosan külföldön. Filozófiai munkássága hatást gyakorolt Ludwig Klagesre, Max Schelerre, Arnold Gehlenre, Helmuth Plessnerre.

A kötet első része a szerkesztők tanulmányait tartalmazza. Juhász Gyula költő nekrológja után Székely László Palágyi filozófiatörténeti jelentőségét mutatja be, akként értékelve azt, hogy nem csupán történeti értelemben figyelemre méltó Palágyi munkássága, hanem ma is aktuális problémafölvetései voltak. Székely áttekinti a filozófus ismeretelméleti, tudatfilozófiai, természetfilozófiai, antropológiai, valamint történelem- és társadalomfilozófiai nézeteit. A kötet másik szerkesztője, Bogdanov Edit Palágyi fantáziaelméletét elemzi, annak művészetpszichológiai vonatkozásait kiemelve. Így a bevezető tanulmányok felölelik azt a meglehetősen széles tematikát, amely Palágyit foglalkoztatta, és így a két szerkesztő érdeklődési köre harmonikusan kiegészíti egymást.

A kötetbe válogatott szövegek az életmű egészéről adnak képet, és a főntebb jelzett témáknak megfelelően a követke-

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet –
Gondolat Kiadó
Budapest, 2017
420 oldal, 4000 Ft

ző fejezetekre tagolódnak: 1. Filozófiai antropológia, észlelés- és fantáziaelmélet, 2. A tér és idő új elmélete, valamint a „világmechanika”, 3. Művészetelmélet és irodalomtudomány, 4. Társadalomelmélet és tudománypolitika.

Mivel Palágyi jelenléte a német filozófiai életben erősebb volt, mint a honi közegben, ezért szükségesnek látszott számos szövegét németről magyarra fordítani. A szerkesztők igen jelentős fordítói tevékenységet fejtettek ki, mellettük egy-egy Palágyi-írást Teller Katalin és Saád József magyarított.

Mivel Palágyi Menyhért valóságos grafomán volt, ugyanakkor a szerkesztők láthatóan törekedtek arra, hogy teljes képet adjanak az életműről, így szükségképpen részleteket közölnek, illetve fordítanak számos könyvből. Az ebből adódó torzulás azonban minimális, Székely László és Bogdanov Edit évtizedek óta kutatja Palágyi életművét, beleértve a hazai és németországi kéziratok forrásait tanulmányozását, így a szelektálás nehéz feladatát is sikerrel oldották meg. Igen értékesnek tartom a Palágyi-szövegeket bevezető tömör szerkesztői jegyzeteket és az életmű-bibliográfia elkészítését. A fordított szövegek esetében főleg Székely Lászlóra hárult az a feladat, hogy a nehezen érthető természettudományos, illetve pszichológiai gondolatmenetekhez fordítói kommentárt fűzzön. Ezek nélkül az olvasó nehezen boldogulna Palágyi olykor túlságosan tömör, olykor homályos megfogalmazásaival. Ha sarkítva fogalmazhatunk, Székely világosabbá teszi Palágyi gondolatait, mint amilyenek azok önmagukban.

Palágyi Menyhért filozófiai teljesítményének a megítélését némileg nehezíti az a recepciótörténeti paradoxon, hogy régóta kevésbé van jelen a honi filozófiatörténet-írás lapjain, ugyanakkor művei a magyarországinál nagyságrendekkel fejlettebb németországi bölcséleti kommunikációs térben nem elhanyagolható hatást gyakoroltak. Ezt a paradox szituációt még tovább élezi a költő Juhász Gyula nekrológja, amelyet a szerkesztők a kötet elejére helyeztek, és amelynek részlete a hátsó borítón is olvasható. Juhász Gyula arról beszél, hogy Palágyi „önkéntes száműzetésben” élt Németországban, itthon pedig, ahol az egyetemi tanárságból és filozófiából politikát csinálnak, „a hivatalos tudomány vaskalapos egyetemi kizárólagosai mellőzéssel és üldözéssel, hallgatással és lenézéssel jutalmazták azt a magyar gondolkodót, akit néhány esztendő múlva a nagy német tudomány első emberei üdvözöltek, mint a modern ismeretelméleti és logikai alapvetés mesterét, akitől egyik bírálója Kant tekintélyét kezdte féltetni” (13.). Szögezzük le, Juhász Gyula itt szakmailag inkompetens és ráadásul igazságtalan. Palágyi nem volt száműzött, német recepciója igencsak vegyes volt, gondoljunk csak Husserl megsemmisítő kritikájára Palágyinak az őt célba vevő, *Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik* (Lipcse, 1902) című könyve ellen. Pauler Ákos sem Kant tekintélyét féltette, amikor Palágyinak *Az ismerettan alapvetése* című művét az *Athenaeum* című folyóirat 1905-ös évfolyamában – a munka érdemeit elismerve – bírálta, szemére vetve hiányosságait. Juhász Gyula tehát a Magyarországon különösen népszerű „meg nem értett zseni” hamis topozát kínálja az olvasónak.

A szerkesztők bevezető tanulmányai sikeresen oszlatnak el olyan mítoszokat, miszerint Palágyi a német filozófiatörténet élvonalába tartozik, Einstein relativitáselméletét előlegzi a négydimenziós téridő elméletével, vagy hogy Hermann von Keyserling gróf hívta Palágyit Darmstadtba tanítani az általa alapított Bölcsesség Iskolájába. E helyreigazításokon túl a hosszabb és átfogóbb jellegű Székely-bevezető Palágyi filozófiájának azzal a problémájával is foglalkozik, hogy a filozófus egy archaikusabb természetfilozófiai koncepció jegyében olykor illetéktelenül foglal állást természettudományos kérdésekben, olyan értelemben, hogy a tudomány már a maga korában vagy később megcáfolta elméleteit. Hozzátehetjük, különösen érvényes az archaikus karakter a pszichológia esetében, mert Palágyi lényegében spekulatív módon jár el összes lélektani jellegű munkájában, és legfeljebb a belső megfigyelés kevésbé egzakt módszerével él.

Alapvetően azonban Székely László szerint Palágyi filozófiája nem csupán bölcselet-történeti jelentőségű, hanem aktuális és inspiratív a jelen szempontjából is. Ez a jellemzés szinte kivételes jelentőséget tulajdonít Palágyinak, hiszen aligha található a magyar filozófia történetében olyan gondolkodó, akinek a történeti vonatkozásokon túl igazi aktualitása lenne, másfelől lassan meg kell barátkoznunk annak a lehetőségével is, hogy a filozófia már nem kínál merőben új iniciatívákat, hanem történeti jellegű foglalatossággá válik, szétosztva világértelmező szerepét az egyes szaktudományok között. Különösen érvényes ez a természetfilozófiára, amely ma már szinte nem létező diszciplína. Úgy gondolom, hogy a történeti és hermeneutikai szempont éppen elegendő ahhoz, hogy foglalkozzunk egy-egy filozófus munkásságával, és feldolgozzuk azt.

Székely László szerint Palágyit nem könnyű olvasni, de szövegei „...jól tagoltak, stilisztikailag gördülékenyek, a bennük található gondolatmenetek logikusak, jól érthetők” (18.). Ugyanakkor később megjegyzi, az áramló tér fogalmát illetően Palágyi nem ad részletesebb magyarázatot (34.). Véleményem szerint Palágyi megértése elé a fő akadályt az állítja, hogy kiinduló pozícióját nem magyarázza meg részletesen és jól érthetően, a mellette és ellene szóló érveket nem vizsgálja meg részletesen. Gyakran alkalmaz egy rétorikai jellegű fogást. Palágyi egy bizonyos eszmét vagy inkább szemléletmódot kér számon minden területen; ez pedig az ellentétes megközelítések egyidejű jogosságát és egységét jelenti. Ez a dialektikus vagy a poláris ellentéteket feloldó stratégia a kritikai tevékenységben segítséget nyújthat, ám a saját álláspont rögzítését és pontos körülírását már nem könnyíti meg. Palágyi szerint nem szabad egymástól elszakítani a létet a tudattól, a lényeget a jelenségtől, az apriorit az aposterioritól, az érzéket a nem-érzékitől. Ez a nehezen kivitelezhető követelmény azonban egy nem kellően reflektált és teljességgel bizonyítatlan metafizikai elvnek a következménye nála. Palágyi szerint ugyanis az univerzális „ész törvénye” a következő: „A világ nem egyéb, mint a lényeg (isten) megjelenése. A jelenésben mindig kénytelenek vagyunk a lényeget gondolni, a lényeget pedig a jelenésben érezni.”¹

Jó példa lehet a poláris ellentétek kiiktatását célzó megközelítés problematikus voltára Palágyi darwinizmussal kapcsolatos álláspontja. Mint szinte mindig, Palágyi itt is egy vitához szól hozzá, s a szélső álláspontok között köztes megoldást keres. A jelen kötetben nem szereplő, *A darwinisták és anti-darwinisták* című tanulmánya szerint egyrészt sem a darwini tanok elvetése, sem a hiperdarwinizmus nem elfogadható álláspont, másrészt sem a vitalizmus, sem a mechanika szempontjairól nem szabad lemondani.² *A darwinisták válsága* című írásában, amely szintén nem kapott helyet a jelen válogatásban, Palágyi a darwini örökség leglényegesebb teóriájaként tartotta számon a létért folytatott küzdelem tanát. Ugyanakkor nem tudja elfogadni a fajok átalakulásáról szóló darwini elméletet. Ennek talán ismét az az oka, hogy dialektikus, szerves egységként kezeli az élővilágot, melyben a rész és egész kölcsönösen feltételezik egymást:

„A Földön élő lények, beleértve az embert is, egy óriási és egységesen szervezett biológiai társadalmat alkotnak. Semelyik faj sem szigetelheti el magát végképp a többitől, hanem mindegyik élete oly finoman és tökéletesen bele van szöve a többinek életébe, hogy mindegyik fajnak az életdrámája az összes többiével együtt, csak egyetlen egységes nagy szociális életdrámát alkot. Ebben az egységes életdrámában, mindegyik faj csak a maga drámáját játszhatja el, nem pedig a másikat... A létért való küzdelem helyesen átgondolva épp azt fejezi ki, hogy a Földön élő összes fajok kölcsönösen függnek egymástól, kölcsönösen feltételezik egymást, tehát egymástól nem származhattak. A fajok kölcsönös »dependenciája« kizárja a

¹ Palágyi Menyhért: *Az ész törvénye*, Budapest, 1896, 42.

² Palágyi Menyhért: *A darwinisták és anti-darwinisták*, *Magyar Figyelő*, 1911/1, 3. kötet, 60–68.

»deszcendencia« elméletét. A »szociális« egység, mely az összes fajok között fennáll, kizárja »genetikus« egységüket.”³

Mint másutt, itt is az érzékelhető, hogy Palágyi a kutatási tárgy specifikus jellegétől függetlenül minden területen a rész-egész dialektikus s egyben metafizikai koncepciójából indul ki. Hiszen nyilvánvaló, hogy amit „dependenciának” nevez, az valami olyasmi, mint az ökológiai egyensúly, az ökológiai egyensúly azonban minden bizonnyal megborolhat, és gyakran meg is bomlik valamilyen szinten. Ez pedig semmiképpen sem zárhatja ki a fajok átalakulását, a mutációkat. Palágyi szokásos hibája jelenik meg itt is: a vitapontokat nem részletezi, nem analizálja megfelelő mélységben, hanem egy séma alapján ad gyors választ.

Székely László különösen hangsúlyozza Palágyi társadalomfilozófiai elgondolásainak aktualitását, ezen belül az európai öntudat fontosságának belátását. Valóban, a háborús filozófiai irodalom egyik legkülönösebb és legmagvasabb mondanivalójú darabja Palágyi *Az európai civilizáció válsága* című, francia és német nyelven kiadott esszéje 1915-ből és 1916-ból. Először is, az ő számára nem egyszerűen az egyik háborús fél jelenti a jó, s a másik a rossz oldalt, amint ez teljesen általános a hadviselő nemzetekhez tartozó írók esetében és különösképpen Németországban, ahol Palágyi ekkor is éveket töltött. Itthon Alexander Bernát és Kornis Gyula háborús írásaikban egyszerűen démonizálják az ellenfelet, Palágyi ellenben tárgyilagos módon szögezi le, hogy a tudóscsoportok ellenségeskedése kölcsönös. Szerinte igenis van európai kultúrközösség, létezik olyan típusú európai büszkeség, mint a nemzeti kultúra iránti elfogultság, és a dekadencia jele az európai emelkedettebb gondolkodásmód hiánya. E válság oka Palágyi szerint az az imperialisztikus totalitásezme, amely nemzeti alapon kíván más nemzetek fölé kerülni. Szemléleti, illetve gondolkodásbeli alapja ennek a torz állapotnak a nemzetállam és az emberiség eszméjének közvetítés nélküli kezelése. Jellegzetesen Palágyi-fordulat ez, mint egyéb tárgyú műveiben, itt is a polarizált fogalomképzés egyoldalúságait kívánja leleplezni.

„A nemzetállamok vagy államnemzetek fogalmából kiindulva átugrották a nérendszer eszméjét, s egyenesen az általános és bizonytalan körvonalú emberiség-eszménynél kötöttek ki. A nemzeti gondolattal nem a nála egy fokkal magasabban álló európai gondolatot állították szembe, hanem a kozmopolitizmus (világpolgárság) régi, homályos eszméjéhez nyúltak vissza, s a kétféle, egymás ellenében ható (nemzeti és kozmopolita vagy internacionalista) tendenciáról mint társadalmunk mozgatóiról beszéltek.” (391.)

Palágyi szerint a kultúrközösség gondolatát a naturalista szociológiától megszabadulva a civilizáció történetének vizsgálata során tárhatjuk fel. Ez segíthet a partikuláris nemzeti nézőpontok meghaladásában. A szerző a civilizáció válságának kérdését kissé idealisztikus módon ismereti kérdésként fogja fel, mégis, esszéje igen finom elemzése a helyzetnek. Az elvont tudományos tevékenysége mellett Palágyi itt is a realitások talaján mozog, higgadt tárgyilagossággal képes megközelíteni a háború problémáját.

A Palágyi-válogatás alapvetően filozófiai, filozófiatörténeti karakterű, a művészetekről szóló szövegek kapcsán Bogdanov Edit tanulmánya a fantáziaelméleti vonásokat emeli ki mind a Székely Bertalanról, mind a Petőfi Sándorról készült monográfia esetében. Az életmű korábbi, irodalomkritikusi darabjai Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Vajda János költészetéről értő pszichológiai beleérzéssel domborítanak ki néhány lényegi elemet a vizsgált művész karakterében és alkotásában. Palágyi a művészportréiban is filozófiai vo-

³ Palágyi Menyhért: A darwinizmus válsága, *Magyar Figyelő*, 1911/1, 4. kötet, 57–58.

násokat rajzol meg, Székely Bertalant festő-bölcsészként jellemzi, Petőfinél a nemzeti gondolat filozófiáját találja meg, Komjáthy Jenőről szólva kiemeli lelkesedését Schopenhauer iránt és azt, hogy élete későbbi szakaszában különösen Spinoza foglalkoztatta. Reviczky Gyula kapcsán szintén Schopenhauer hatását emeli ki, Vajda János természetköltészete kapcsán pedig metafizikai jellegről beszél.

Végezetül szólnunk kell arról, hogy a Palágyi-kötet az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézete és a Gondolat Kiadó közös kiadványa, egy olyan sorozat darabja, amelynek története még csupán néhány éves múltra tekint vissza. Ennek a sorozatnak a darabjai könyvészetileg is magas minőséget képviselnek, és véget vetettek annak az áldatlan állapotnak, amely a Filozófiai Intézetben a Horkay Hörcher Ferenc igazgatói működése előtti évtizedekben uralkodott, amikor az intézet munkatársainak lényegében nem létezett intézményes publikációs tere. A lehetőség immár adott, a kutatók láthatóan élnek is vele, hiszen számos magas szakmai színvonalú újdonság kiadására került sor. Többek között a sorozat jövője miatt is aggódhatunk akkor, amikor az MTA intézetei elleni kormányzati támadásokról, és ezen belül a filozófiai szakmára leselkedő veszélyekről halunk. Ajánlatos lenne az értékek megőrzése, hogy a későbbiekben is lehetőség maradjon olyan fontos filozófiai munkák megjelentetésére, mint az *Észlelés és fantázia* című válogatás Palágyi Menyhért írásaiból.

BABARCZY ESZTER

A MÉRGEZETT NŐ

Babarczy Eszter novellái a nővé válás folyamatát, a nők szereplebetőségeit és szerepkényszerreit járják körül.

LÁNG ZSOLT

BOLYAI

Időben és térben váltakozó fejezetek között két férfi élete tárul fel előttünk, míg az egyik révbé ér, a másik „a reménytelenség lavináját húzta, vonta, robbantotta, idézte, rántotta magára”.

NÁDÁS PÉTER

LENI SÍR

Nádás Péter két kötetbe rendezte összegyűjtött esszéit. Ez az első kötet politikai tárgyú írásait tartalmazza.

NEMES Z. MÁRIÓ

BAROKK FEMINA

Nemes Z. Mórió legújabb kötetében, ebben a verses naplóban az egymást metsző irodalmi, politikai és társadalmi tereken túl egy pontosan beazonosítható korszak tablója is megjelenedik.

GYÖRFI KATA

TE ALSZOL MÉLYEBBEN

„Györfi Kata első kötetét tartja kézben az olvasó, de mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből, kész költőként áll elő.” – G. István László

TÉREY JÁNOS

NAGY TERVEKKEL JÖTTEM ROSMERSHOLMBA

Térey János verseiben élesen érzékelhetjük a személyes és a történelmi emlékeket. A kötet kompozícióját a szerző állította össze, megjelenését már nem érhetette meg.